

Сөз байлыгын кеңейтүү боюнча башталгыч класстар үчүн көнүгүүлөр жыйнагы

Сөз байлыктын эки түрү бар: активдүү жана пассивдүү. Активдүү лексикага сүйлөө жана жазууда колдонулган сөздөр кирет. Пассивдүү лексикага адам окуганда жана укканда тааныган, бирок сүйлөөдө жана жазууда өзү колдонбогон сөздөр кирет. Эреже боюнча, пассивдүү лексика активдүү лексикадан кыйла көп.

Баланын сөз байлыгын кеңейтүүдө көп жолдор бар. Эң биринчи болуп, бала менен сүйлөшүү, китептерди окуу, окуган китеп жөнүндө талкулоо, окуу жана ыр жаттоо. Сиз өз балаңыз менен сүйлөшүүгө жана талкуулоого аракет кылыңыз. Сүйлөшүүдө окуяларды, пейзаждарды, адамдарды жана алардын иш-аракеттерин сүрөттөө жана баалоо үчүн мүмкүн болушунча көбүрөөк сөздөрдү колдонуңуз. Күнүмдүк жашоодо сейрек колдонулган сөздөр үчүн (канаттуулардын, өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын, курт-кумурскалардын, козу карындардын, балыктардын аттары), китеп иллюстрацияларын жана лото карталарын колдонуңуз. Балаңызга сөз жасоонун принциптерин (сын атоочтор, апыртмалар) үйрөтүңүз - ошондо анын сөз байлыгы кыйла көбөйөт. Жаңы сөздөрдүн маанисин сөзсүз түшүндүрүңүз. Бала бейтааныш сөз эмнени билдирерин сурап үйрөнгөнгө чейин, баланын көңүлүн жаңы сөздөргө буруңуз. Балаңызга татаал жана сейрек кездешкен сөздөрдү айтуудан коркпонуңуз - балким, кыска, жөнөкөй сөздөргө караганда бала аларды тезирээк эстеп калат. Бала туура эмес сөздү айтканда, балаңызды сылыктык менен оңдонуңуз, мисалы, бак-дарактар кыймылдабайт, тескерисинче, термелет. Жалпы түшүнүктөрдү көп колдонбогонго аракет кылыңыз (мисалы, байке эмес, кошуна, почточу, турист, мугалим) ж.б.

Сөз байлыкты кеңейтүүгө көнүгүүлөр

1. **«Тыбышка сөз».** Взрослый и ребенок по очереди называют любые слова, которые начинаются с заранее выбранной буквы. Мугалим же ата-эне кезек менен тандалып алынган тыбышка сөздөрдү аташат. Мисалы, [К] тыбышы-короз, кино, кызыл, көйнөк ж.б.
2. **«Мен 5 сөз билем...».** Оюнчулар топту ыргытууда тандалып алынган темага бирден сөз аташат. Мисалы: кыздардын аттары-Айша, Айгуль, Кундуз, Клара, Мээрим; жаныбарлар, өсүмдүктөр ж.б. бул оюндун башка татаал түрү, бир тыбыш жана бир тема тандап алып, ошол тыбышка сөздөрдү тандап айтуу керек. Мисалы, тема: “Жемиштер” жана [А] тыбышы- алма, алча, алмурут ж.б.
3. **«Кошумча сөздөр».** Мугалим сөз же сөз айкашын айтат, ал эми бала окшош маанидеги сөздү аташы керек. Мисалы: бак жөн гана ордунда турбайт, ал өсөт, өзгөрөт, соолуйт ж.б.

- 4. «Комплимент айтуу же мактоо сөздөр».** Бир оюнчукту тандап алып, ал оюнчука карата мактоо сөздөрдү айтуу керек. Оюнчуктун артыкчылыктарын атап жатып, белгилерди гана эмес (жаркыраган көздүү, акылдуу ж.б.), ошондой эле салыштыруу (көзү алмаздай жылтылдайт, компьютер сыяктуу акылдуу ж.б.) сөздөрдү да колдонуу керек.
- 5. «Таамай айтылган сөз».** Элдик макал-лакаптар сөз байлыкты кеңейтүүдө эң керектүү. Балдарга макал-лакаптарды билип, маанисин түшүнүп, кепте колдонууга үйрөтүңүздөр. Күнүнө бирден макал-лакап окуп, үйрөнүп, талкууласаңыз, баланын жөн гана сөз байлыгы өркүндөбөстөн, бала өзү өз алдынча корутунду чыгарууга да үйрөнөт. Мисалы: “Билим алуу-ийне менен кудук казгандай”, “Жаш күчү менен, кары кеңеши менен” ж.б.
- 6. “Сөз ичиндеги сөздөр” көнүгүүсү**
Мугалим балдарга берилген сөздөн башка сөздөрдү табуунун сунуштайт. Мисалы: КАРЫШКЫР (кар, арык, кыр, рак, ышкыр, ыш, кыш ж.б.)

7. “Сөздөр сыйкыры” көнүгүүсү

М	АЛ
Т	
К	
Ш	

Т	АРАК
Б	
Д	

8. Сүрөттөрдү карап, сөздү оку” көнүгүүсү

9. «Сүрөттөрдү сөздөргө алмаштырып окуйбуз» көнүгүүсү.

Үлүлдүн үйү. Бир бөлмөлүү там керек, Сатасыңбы үйүңдү? - Деп жолугуп, Сөзгө тартты . айтат: - сырымды Сенден кантип жашырам. Эгер сатсам үйүмдү - Мен да кошо сатылам. Ай, балдар, ай! Үлүлдүн Бул эминде дегени? Сырдуу сөзүн чечмелеп, Өзүбүз жооп берели. (Жообу: үлүлдүн үйүн ажыратууга болбойт)	Жаш көчөттү сындырба. Эрөөн албай эч кимди, көчөт жеп кирди. Бир сындырып, Кууп жибердим эчкимди. Атама айтсам мактады, Далыга чаап таптады. Карап турсан бир гана, Апакеме жакпады. Жаш көчөттү жедирбей, Жалкоо бала дедирбей. Кууп чыксам , Кыйыктанбай, эринбей. “Жакшы бала экен”, - деп Баары мени макташты. Апам гана урушат. Ойлой берип баш катты. Апам неге урушту? Мендей элпек баланы. Бул суроону чогулуп, жандырмагын табалы. (Жообу: бала көчөттүн бутагы

	сындырып, эчкиден да жаман зыян алып келди).
Бакалар Биздин үйдүн жанында, Көлчүктө көп бар. Өздөрүнчө ырдашып, Той курушат . Ары-бери секирип, бийин бийлешет. Өздөрүнүн тилинде, Өлө көпкө сүйлөшөт. Бери жакта бакчага,	Капуста канча? 6 чогулуп, Тамак жемей болушту. таап экиден, Дал ортого коюшту. Кана, балдар, ким табат, канча? Ким санайт?
келип алышып. Алар да өз тилинде, Сайрап жатты жарышып. Бири сайрап бүткөн соң, Экинчиси улады. Маарап ийип чочутту, Мараттын ак . Мен булардын тилдерин, Билгенимде эмине. Котормочу болмокмун, Жаныбарлар кебине.	Эмненин буту көп? буту эки, төрт. Карап туруп айтчы, Эмненики көп?

10. «Карам-каршы сөздөрдү тап» көнүгүүсү.

Мугалим балдарга сөздөрдү окуп чыгып, ал сөзгө жараша келген карам-каршы сөздү табууну сунуштайт.

дос	суук

Ысык	Ылдый
чоң	кыйшык
түн	душман
узун	кыска
өйдө	суюк
ичке	кичине
бийик	күн
жарык	арык
кары	жоон
толук	жаш
түз	жапыз
коюу	караңгы

11. «Акронимдер» көнүгүүсү.

Бул оюнду бир канча бала менен мугалим ойношу керек. Оюнчулардын бири бир сөз айкаш таап, аны акроним (сөздөрдүн биринчи тамгалары) түрүндө атайт. Мисалы, ЖЖЖ деген акроним “жумшак жылуу жаздык”. Оюнду жөнөкөйлөтүп өткөрүү үчүн, оюн өтүп жаткан бөлмөдөгү буюмдарды атаса болот. Калган оюнчулар акронимдерди табуусу шарт. Акронимди тапкан оюнчу өзү акроним айтат.

12. «Кадамдар» көнүгүүсү.

Бул көнүгүү баланын сөз байлыгын кеңейтип, тыбыштарды туура айтуусуна себеп болот. Оюнчулар кандайдыр бир аралыка туруп (8-10 кадам), финиш кайсыл жакта экенин чечишет. Андан соң, көнүгүүнү аткарууга тема тандашат. Мисалы, “Бардык тегерек нерселер”, “Бардык кызыл нерселер”, “Бардык ысык нерселер”. Тема тандап алгандан кийин, ар бир оюнчу финишке чейин ар бир кадамында тандалган тема боюнча сөздөрдү атайт (мисалы, тегерек нерселер: помидор, топ, мандарин, дөңгөлөк ж.б.)

13. «Ким кайсы тамга менен дос?» көнүгүүсү

Бул оюн тамгаларды гана жаттодо эмес, сөз өстүрүүдө, психикалык процесстерди өнүктүрүүдө да пайдасы чоң. Ар бир оюнчуга ар кандай сүрөттөр керектелет. Татаалдашкан түрдө оюнду сүрөттөр жок өткөрсө да болот.

Мисалы, бир балада-пил, экинчи балада-кирпи, үчүнчү балада-маймыл. Балдар кезек менен айтып башташат: менин пилим “К” тамгасы менен дос, анткени пилдин кулагы бар. Экинчи бала: менин маймылым “Т” тамгасы менен дос, анткени маймыл токойдо жашайт. Үчүнчү бала: менин кирпим “А” тамгасы менен дос, анткени кирпи алманы жакшы көрөт.

14. «Сөз ойлонуп тап» көнүгүүсү

Мугалим балага ар кандай муундарга сөздөрдү атап берүүнү сунуштайт.
Биринчиден ачык муун, анан жабык муундарды беребиз.

МА-мамалак, машина, маймыл, маданият, маалымат ж.б.

ДА-дарбыз, дары, дарт, далы, дарыкана,.

АП-апа, апта, апельсин

ЖУ-жумуш, жумуртка, жумшак.

ЧЫ-чычкан, чымчык, чыр, чыгырык, чыны.

КО-коом, козу, кооз, козу карын, кой, коон, кол.

15. Мааниси карама-каршы сөздөр

Уста - чоркок,
эр жүрөк - коркок.

Арык - семиз,
жалкы - эгиз.

Ачуу - таттуу,
кайгы - шаттуу.

Алые - жакын,
жай - бачым.

Түптүз - и...,
тоголок - с....

Кен - т...,
жок - б...

Саран - м...,
жаш - к....

Тапшырма:

1. Мааниси боюнча карама-каршы болгон сөздөрдү таап, кайра улантып көргүлө.
Мисалы: ак-кара, чоң - кичине ж. б.
2. Акырындагы сөздөрдүн каршы маанилерин өзүңөр тапкыла.

16.Сөздөргө жалпы аталышты тап.

Мугалим балага ар кандай сөздөрдүн сүрөттөрүн көрсөтөт. Бала сөздөрдү атап, жалпы бир аталышын айтат. Мисалы: алма, алмурут, кара өрүк, банан-жемиштер; уй, чочко, мышык, ит-үй жаныбарлары; короз, жөжө, өрдөк, каз,

Бирге окуган сонун» долбоору USAIDдин каржылоосу жана БУУнун Балдар Фондусунун (ЮНИСЕФ) техникалык колдоосу менен ишке ашырылат
2020-жыл

индюк-үй канаттуулары; нан, күрүч, эт, алма, кесме-азык-түлүктөр ж.б.у.с. Андан кийин балага сүрөттөрсүз, жөн гана сөздөрдү атап, жалпы ат беришин суранабыз.

17. Буюм, нерсе жана анын бөлүкчөлөрү.

Мугалим балага бир нерсенин, буюмдун өзүн же сүрөтүн көрсөтөт. Ал эми бала ал буюм эмнеден тураарын айтып бериши керек. Мисалы: чака-чаканын капкагы, түбү, кармагычы бар; машина-машинанын рулу, отургучтары, дөңгөлөктөрү, терезелери, эшиктери бар ж.б.у.с. Сүрөттөр менен иштеп бүткөндөн кийин балага жөн гана нерсенин, буюмдун атын айтып, ал эми бала ошол буюмду же нерсени элестетип, бөлүкчөлөрүн атап бериши керек.

18. Бул эмне? Эмне үчүн керек?

Мугалим балага сөздөрдү айтат, ал эми бала ошол сөздөрдүн эмне үчүн керектигин, маанисин түшүндүрүп бериши керек. Мисалы: чөп-бул өсүмдүк, түсү жашыл болот, кышкысын өспөйт, жан-жаныбардар, курт-кумурскалар тамактануучу өсүмдүк. Кээ бир өсүмдүктөр абдан кооз болуп, айлана чөйрөгө сулуулук, кооздук тартуулашат ж.б.у.с. (мисалы: чайнек, карышкыр, курт, төшөк, машина).

19. Эмненин баласы?

Бул оюнда мугалим балага ар түрдүү жаныбарлардын, канаттуулардын, курт-кумурскалардын сүрөттөрүн көрсөтөт. Бала ал сүрөттөрдөгү жаныбарлардын балдарынын аталыштарын атап берет. Мисалы: койдун баласы-козу; коендун баласы-коенек; аттын баласы-кулун ж.б.

Оюндун башкача түрү: күчүк чоңойгондо-ит болот; музо чоңойгондо-бука же уй болот; жөжө – тоок же короз болот ж.б. Оюнду башында балдарга сүрөттөр менен өткөрүү керек. Андан кийин, татаалданып, сүрөттөр жок, бала элестетип айтып берүүсү керек.

20. Эмнеден жасалган?

Мугалим балдарга сүрөттөрдү көрсөтүп, бумдар эмнеден жасалганын айтып берет. Мисалы: сумка эмнеден жасалат? Сумканы териден, чүпүрөктөн жасаса болот; дептер эмнеден жасалат? Дептер бактардан жасалат; ширени эмнеден жасаса болот? Ширени алмадан, алмуруттан, кара өрүктөн, малинадан жасаса болот ж.б.

21.Көптүк түргө айландыр.

Мугалим сөздөрдү жекелик түрдө атайт, ал эми бала ал сөздүн көптүк түрүн атап берүүсү керек. Мисалы: алма-алмалар, үй-үйлөр, буюм-буюмдар, сүрөт-сүрөттөр ж.б. Оюндун экинчи мисалы мындайча, мугалим тескерисинче нерсенин же буюмдун көптүк түрүн атаса, абла жекелик түрүн атап берет мисалы: бактар-бак, төшөктөр-төшөк, курттар-курт, мезгилдер-мезгил ж.б.

22.Ойлонуп туруп, жооп бер.

Мугалим сүйлөмдүн башын баштайт, ал эми бала ойлонуп туруп, туура келген сөздөр менен сүйлөмдү аяктайт.

- Таң атканда.....(күн чыгат)
- Жай мезгили бүткөндөн кийин.....(күз мезгили келет)
- Суук түшкөндө, адамдар.....
- Өсүмдүктөрдү сугарып туруу керек, антпесе.....
- Ысык тамакты суутуп ичпесе.....
- Балдар китеп окубаса.....